

Відповідь на запит доби

Діяльність Тараса Шевченка – письменника і художника – від часу своїх витоків була забезпечена значно більшим від усіх митців-сучасників ресурсом для надання численних відповідей на питання, що виникали в першій половині ХІХ ст. перед читачами його творів. "Як кріпак, – відзначає І. Дзюба, – який став своїм у мистецькому світі, він мав ширший діапазон соціальних переживань, драматичнішу біографію і складніший духовний світ; як талановитий і пристрасний живописець, він мав додаткове джерело мистецьких імпульсів" [1, 26].

Припускаємо, що одним із феноменів творчості великого Кобзаря є здатність сублімувати ці імпульси, сполучати різновекторні та різнототожні сили духовного існування людини. Якщо різні народи володіють (а, відповідно, і літературна творчість їх представників) здатністю лише одного плану пізнання – слух або зір, причому, зазвичай, для Заходу притаманне було вдавання до зорових пізнавальних здатностей, а для Сходу – слухових, – Т. Шевченко своєю творчістю, всім її обсягом довів, що пізнавальний світ його мистецького пошуку всеохопний.

Саме тому творчий доробок великого поета забезпечив цілком осяжний і адекватний резонанс на базові цінності суспільного і приватного життя людини тієї доби. При цьому зауважимо: і доби сучасної також. Уже першим твором-баладою "Причинна", 1837 р., поет явив проблему, яка, безперечно, і сьогодні хвилює людину: проблему суспільної самотності людини. Поет водночас наголошує своїм твором: суспільну проблему одна людина вирішити не зможе, тут потрібні такі зусилля, що дозволять людині в суспільстві позбутися відчуття відчуженості, й допомогти окремій людині в цьому здатний лише соціум.

Актуальною сьогодні є і тема буття людини поза межами Батьківщини. У сучасних міграційних процесах, коли підраховується навіть внесок емігрантів у загальний валовий продукт, так само, як це охарактеризовано в чотирьох, об'єднаних тематично, творах Т. Шевченка під назвою "Думка", 1838 р., важливою є доля людини на чужині, весь комплекс почуттів, пов'язаних із розлукою з рідним краєм.

Творчість поета водночас дозволяє кваліфікувати якість змін у моральних приписах, кодексі життя людини, що характерні для наших днів. У цьому разі варто зважити на його поему "Катерина", 1838 р. Цей соціально-етологічний твір визначає для сьогодення, на нашу думку, планку вимогливості людини до себе і громади до одного зі своїх членів. Митець водночас загострює увагу сучасника на необхідності шанувати

моральні традиції народу; протилежна поведінка веде людину до загибелі.

Належить особі згадати досить потужну ноту Шевченкової творчості: вона кореспондує тему історії в його поетичній спадщині. У митця означена тема навіть заявляє новий для української літератури жанр – історичну поему, до якого зараховуємо "Тарасову ніч", 1838 р., "Іван Підкова", 1839 р., "Гайдамаки", 1841 р., "Гамалія", 1842 р.; варто згадати й історіософсько-політичні твори – "Сон", 1844 р., "Юродивий", 1857 р., перехідну до групи історіософсько-політичних поем – "Єретик", 1845 р. тощо. Щодо порушених у названих творах ідей слід зауважити, що Тарас Шевченко відводив важливу роль у творенні історичних подій окремо взятій особистості і не менш значущу роль народу у творенні історії, що було суголосним запитам його доби (й це відповідає запитам подальших епох, включно з нинішньою). Водночас історія, наголошує поет, завжди має бути уроком для нащадків і джерелом роздумів людини про вічність буття і його здатність до оновлювання.

Поетична історіософія Тараса Шевченка – це осмислення ним подій і людей. Митець не творить панегіриків і похвал. Він проникає у глибинну сутність того, що сталося, аби усвідомити і зрозуміти причини злетів і падінь української нації. Історіософія Шевченка зосереджена на особистісному началі, він дивиться на історичне минуле через призму конкретних постатей, тих діячів, котрі вершили долю народу.

Певно, своєрідним ідеальним суспільством вважав Тарас Шевченко гетьманщину:

Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться! ("Тарасова ніч").

Історіософія Шевченка є глибоко національною. Михайло Драгоманов у своїй статті "Шевченко, українофіли й соціалізм" цілком правомірно наголошує на тому, що воля, про яку пише поет, є "більш усього воля своєї породи й країни, воля національна й державна". Тобто для Тараса Шевченка свобода нації та державна незалежність є речами тотожними. Саме тому митця цілком правомірно можна назвати речником та ідеологом української державної незалежності. Але ця ідея проголошена ним мовою художніх образів.

Образ Богдана Хмельницького є одним із визначальних у спадщині митця. Шевченко ніколи не був апологетом гетьмана. Натомість він прагнув об'єктивно поглянути на цю постать. Через його призму поет виражає своє бачення національно-політичних питань української історії. Шевченко дивився на постать Богдана як на таку, що мала колосальний вплив на долю нації. Митець простудював низку історичних джерел, вивчаючи цю постать. Зокрема, літопис "Історія Русів" та історичні народні пісні справили головний вплив на формування історичної концепції Шевченка. Але на відміну від них Шевченко не ідеалізує Богдана Хмельницького як "отця вольності", а

прагне побачити всі позитивні та негативні сторони у діяльності гетьмана. Шевченко схвально оцінює національно-політичні позиції гетьмана, його державницькі настрої, але митець розуміє, що плани Хмельницького не здійснилися на практиці, Україна не отримала тієї волі, до котрої прагнула та за яку боролася. І вину за це Шевченко не знімає з Хмельницького. Але саме цей гетьман є для Шевченка втіленням справи боротьби за визволення України. Говорячи про те, що "запалили церкву Божу і кості Богдана", поет має на увазі падіння ідеї незалежності України.

Тарас Шевченко витворив цілий пантеон національних героїв, який складають постаті Северина Наливайка, Івана Підкови, Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Павла Полуботка та ін. Всіх їх єднає ідея боротьби за волю і незалежність України.

Сьогодні мало хто замислюється над тим, що Т. Шевченко своїми творами на історичну тематику визначив проблему достойного життя народу у історичному континuumі лише за умови користання цим народом слави, здобутої попередніми поколіннями народу. Поет вважає, що в українського народу є така слава, і вона – високої проби, адже цілий народ здобув славу завдяки тому, що відстоював свою свободу, вільне тривання у віках. Вищої ідеї для життя народу і для заживання в цьому житті найвищої шаноби-слави – на думку Т. Шевченка, існувати не може.

Поет при цьому наголошує, що здобування народом свободи належить до вищого сенсу буття народу: воно завжди супроводжується потрясіннями, стражданнями, які, проте, гарантують волю народу до життя. Для тривання народу це не лише важливо: це означає, що, хоч і в складний спосіб, а, проте, народ програмується своїм буттям на прийдешні віки. Саме цим Шевченкові твори, зокрема на історичну тематику, несуть у собі відповідь на запит не лише доби, коли ці поеми побачили світ; ідеї цих поем здатні й сьогодні відповідати на запити нашої доби.

У творчості Т. Шевченка ми бачимо постійний інтерес митця до носіїв таланту: у поетичних творах "На вічну пам'ять Котляревському", 1838 р., "До Основ'яненка", 1838 р., "Гоголю", 1844 р., "Заворожи мені, волхве", 1844 р., автор складає не просто шану талантові цих митців, але й щоразу зацентровує на значенні того, яке духовне спілкування забезпечує творчість цих митців. Лише митці, вважає Т. Шевченко, своєю творчістю здатні дати відповіді на численні запити свого часу і, що тим більш важливо, їх творчість дарує можливість читачеві також збагнути, з'ясувати для себе, в чому слід шукати відповіді на запити свого часу. Митець у такому разі виступає провідником людини у житті – ця творча настанова, гадання, мала б бути засвоєна якщо не всіма, то бодай провідними митцями нашої доби. Т. Шевченко, як переконуємося,

наближає митця до самостояння перед вічністю, але чи не це є суттю покликання митця?

Шевченкова творчість, на нашу думку, чітко виявляє і ту ідею, що шукати відповіді на запити доби здатна людина, яка володіє чіткими географічними орієнтирами, співвіднесеними з поняттями Батьківщина. Вся творчість митця переніжена віхами топосу; згадаймо: навіть окремі розділи в "Гайдамаках" топонімічні – п'ятий розділ поеми має назву "Свято в Чигирині", дев'ятий розділ твору найменованим поетом "Бенкет у Лисянці", десятий – "Лебедин", одинадцятий – "Гонта в Умані" тощо. Подибуємо у цьому та іншому творах митця вказівку на низку інших українських топонімічних реалій. Знаємо і окремі твори поета, в яких топонімічні конструкції винесено в заголовок твору: "Чигрине, Чигрине", "Кавказ", "Холодний Яр" тощо. Зауважуємо безперечну слухність О. Забужко, коли вона зазначає, що в Т. Шевченка топос чужини (зокрема, Петербурга) володіє послідовно негативною маркованістю, на відміну від переважання позитиву в топосі України. На нашу думку, пояснення цього слід шукати у сфері смислових настанов топосу: він у Т. Шевченка постає своєрідною константою, довкола якої і завдяки наявності якої формується життя і окремої особистості, й цілого народу. Значення особистості (що застосовується і до народу) значно виростає завдяки її "прив'язаності", сполучуваності з певною географічною константою. Тому не випадково в полі зору поета постають географічні реалії, співвіднесені із значними історичними подіями: останні кореспондують свою вагу на певний український топос.

Географічні реалії у творах поета покликані, гадаємо, активізувати думку сучасного читача про значення світу, в якому він існує, вселити в читача розуміння "естафетності" свого життя в контексті буття цілого народу, необхідності пізнання себе через пізнання цілого народу. В кожному разі призначення окремого людського життя Т. Шевченку розуміє як фактор самопосвяти народові країни, в якій живе людина – і це лунає цілковито прагматично, а не пафосно в поемі Т. Шевченка "Тризна", 1843 р. Інший масштаб – самопосвяту людини окремій громаді – поет, змушуючи свого читача розгледіти в окремому загальне, висловлює в поемі "Москалева криниця", і роль цієї тези у творчості поета є такою значною, що він звертається до неї двічі, створюючи дві редакції поеми (1847 і 1857 рр.) та посилюючи в другій, останній роль саме цієї самопосвяти.

Переконані, що й сьогодні не втрачає ваги значення людини до конструювання самої себе, поліпшення, вдосконалення духовного світу людини, і сьогодні наявна ситуативна модель (моделі), коли добротворення змагається з деконструктивом і, на жаль, не завжди гору отримує добротворення...

Значну увагу приділяє Т. Шевченко проблемі життя інших народів, – як сьогодні прийнято казати – світової спільноти: твори "Єретик", 1845 р.,

"Кавказ", 1845 р., "Полякам", 1847 р., тощо. Гадаємо, справа тут не лише в усвідомленні митцем ідеї сполучуваності історії поневолених народів, як на цьому зацентровувало шевченкознавство. Не менше важить те, що Т. Шевченко в кожному разі наголошує на високому індивідуальному внеску цих народів у загально цивілізований лад буття світового співтовариства; так само важливим є розуміння внеску кожного народу в загальноцивілізаційний характер існування людини сьогодні.

Свою творчістю поет визначає для нас й інше: доля народів, їх суто національне, здавалося б, життя, є дивовижно прогностичним для буття іншої нації, іншими словами, не можна заневолювати певний народ, і самому не потрапити в пастку заневолення – адже заневолювач заневолений тим актом, що його здійснює. Це проникливе осягання суті взаємин, на яких мають ґрунтуватися зв'язки між народами, визначає місце Т. Шевченка серед активних носіїв ідеї динамічних позитивних взаємин між народами.

Увесь комплекс буття народу проектується, на думку митця, на сукупність чинників буття інших народів; є в цих явищах, проте, чинник, яким найперше забезпечується життєздатність такої проєкції: ним виступає культ християнства у бутті народів.

У творах на біблійно-філософські теми – поеми "Неофіти", 1857 р., "Марія", 1859 р., у низці переспівів та поетичних інтерпретацій біблійного тексту Т. Шевченко послідовно проводить думку не лише про значення ідей, заявлених у Біблії, для життя багатьох народів; центральною, на наш погляд, у цьому разі в поета визначається тема здатності наявних у Біблії ідей змінювати до кращого людину, людство, світ. Митець вказує на переважання інертності у сприйнятті цих ідей особистістю, на відсутності вміння та навіть бажання застосовувати певні позитивні конвенції людиною у її повсякденній поведінці, на формалізацію у сприйнятті людиною явищ морально-етичного плану та на тим більш формалізований підхід, коли йдеться про застосування біблійних ідей у людському повсякденні. Між рядків Шевченкових творів на біблійну тематику виразно проявляє себе ідея, що вельми турбувала, непокоїла його: а чи здатна людина узагалі активно втручатися в конструювання, у формування свого внутрішнього світу, як швидко ця людина спроможна поліпшити свою духовну конституцію.

Поет нетерпляче очікував позитивних зрушень у внутрішньому світі людини до кращого; очікував – тому, що вірив у людину і покладав на неї безліч надій: і як на вершителя історії, і як носія нових для людства ідей, і як організатора громадського та родинного життя. В цьому очікуванні поета, в цій його безмежній вірі та довірі до людини – його зв'язок із нашим днем. Багато в чому і ми сьогодні акцентуємо на явищах, що поставали в полі зору Кобзаря, і ми сьогодні визначаємо перед собою комплекс питань, відповіді на які чекаємо від доби. Чекаємо, хоч вони вже наявні. Зокрема – у творчості Т. Шевченка.